

3. Metody vývoje nových léčiv (1)

Objevy prvních chemických léčiv

většinou dílem náhody – často „vedlejší produkt“ bádání v rozličných oblastech chemie.

Medicinální chemie

vznikla s rozvojem farmaceutického průmyslu v průběhu 20. století.

Jejím cílem je vyhledávání nových biologicky aktivních látek.

Jedná se o interdisciplinární obor integrující organickou chemii, biochemii a farmakologii.

Co dnes představuje vývoj nového léčiva?

- 10 až 15 let intenzivní práce organických chemiků, biochemiků a farmakologů
- syntézu a otestování biologické aktivity až 10 tisíc nových sloučenin
- náklady převyšující 500 milionů USD

Důsledky:

- soustředění základního farmaceutického výzkumu zaměřeného na vývoj nových typů léčiv pouze do několika ekonomicky nejsilnějších farmaceutických firem
- snaha o maximální racionalizaci všech aktivit spojených s vývoje nového léčiva s cílem zkrátit dobu potřebnou k uvedení na trh a snížit náklady na vývoj.

3. Metody vývoje nových léčiv (2)

Metoda strukturních variací

Nejstarší racionální přístup k vyhledávání nových léčiv, spočívající v modifikaci struktury látky o známém biologickém účinku.

Předpokládá se, že za biologickou aktivitu sloučeniny bývá odpovědná pouze určitá část její struktury.

Postup:

Strukturní vzorec látky rozdělí na fragmenty, které se pak systematicky obměňují za jiné fragmenty nebo strukturní prvky. Cílem je zjistit, který z fragmentů původní molekuly je:

- nepostradatelný pro zachování biologické aktivity a současně je i nezaměnitelný za jiný strukturní element,
- nepostradatelný, je však zaměnitelný za strukturně obdobný prvek nebo fragment bez ztráty účinnosti,
- je postradatelný, tj. takový, který nemá podstatný vliv na biologickou aktivitu sledované substance.

Soubor nepostradatených fragmentů (nosných, esenciálních): **farmakofor**

Leading structure (lead).

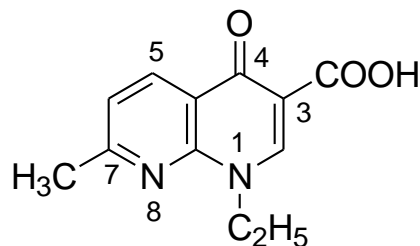
Nejvýznamnější a typický představitel určité skupiny strukturně příbuzných léčiv se stejnou indikací (obvykle první připravená nebo nejpoužívanější látka z dané skupiny léčiv).

me-too, me-better

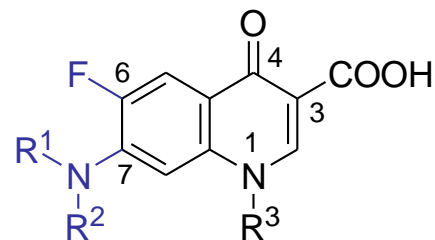
Nová léčiva se stejným farmakoforem jako ***lead***.

3. Metody vývoje nových léčiv (3)

Příklad farmakoforu:

kyselina nalidixová

antibakteriální chemoterapeutika 3. generace

Kyselina nalidixová

antibakteriální chemoterapeutikum používané zejména při léčení infekcí močových cest; objevena v 60. letech minulého století.

Nepostradatelný (esenciální) fragment:

1,4-dihydro-1,8-naftyridinový nebo 1,4-dihydrochinolinový skelet s oxoskupinou v poloze 4 a karboxylovou skupinou v poloze 3. Změny tohoto fragmentu vedou ke ztrátě antibakteriální aktivity.

Zaměnitelné fragmenty:

- Ethylová skupina v poloze 1 je sice důležitá z hlediska antibakteriální aktivity, může však být nahrazena **isosterní skupinou**.
- Atom dusíku v poloze 8 lze zaměnit za skupinu —CH= bez ztráty aktivity.

Atom fluoru vázaný v poloze 6 zvyšuje účinnost tohoto typu sloučenin, stejně tak jako přítomnost terciární aminoskupiny v poloze 7. Tyto fragmenty jsou součástí farmakoforu 3. generace antibakteriálních chinolonů.

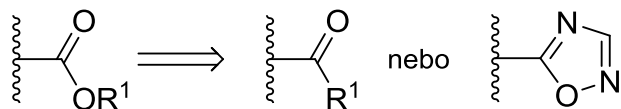
3. Metody vývoje nových léčiv (4)

Isosterní skupiny

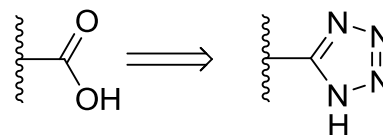
Bioisosterie je jednou z pracovních hypotéz využívaných v metodě strukturních variací. Vychází z předpokladu, že u strukturně podobných fragmentů s podobným rozložením hustoty elektronů lze očekávat podobný vliv na biologickou aktivitu látky.

Příklady:

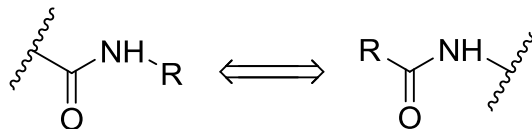
Bioisostery esterové funkce

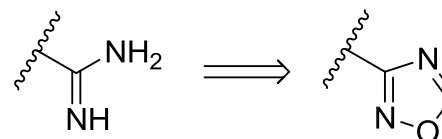
Bioisostery karboxylové funkce

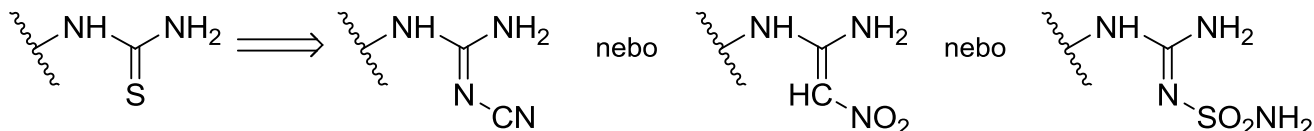
Bioisostery amidů

Bioisostery amidinů

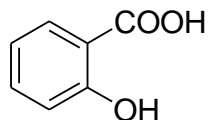
Bioisostery thiomocoviny

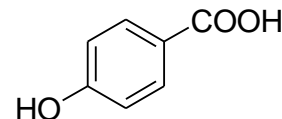
3. Metody vývoje nových léčiv (5)

Vliv prostorového uspořádání funkčních skupin v molekule na biologickou aktivitu (příklady)

1. Vliv konstituce

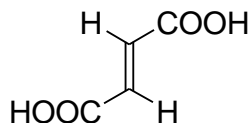

kyselina salicylová
antipyretikum (jako Ac - derivát)
protizánětlivé účinky (jako Ac -derivát)
antiagregační účinky (jako Ac derivát)
keratolytikum

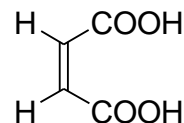

kyselina 4-hydroxybenzoová
dezinficiens (estery)

2. Vliv konfigurace

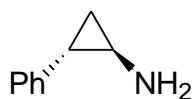

kyselina (E)-butendiova (fumarová)
dezinficiens
vehiculum pro Fe^{2+}

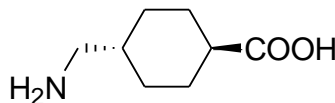

kyselina (Z)-butendiova (maleinová)
iritant

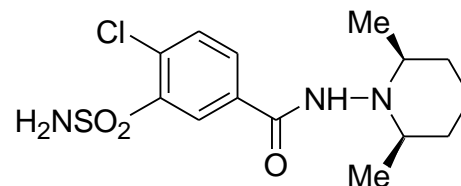
Příklady látek, jejichž aktivita je vázána na určitou relativní konfiguraci na cyklu:

tranalcypromin
antidepresivum

tranexamová kyselina
antifibrinolytikum

klopamid
diuretikum

3. Metody vývoje nových léčiv (6)

Vliv prostorového uspořádání funkčních skupin v molekule na biologickou aktivitu (příklady)

3. Vliv konfigurace – chiralita

Enantiomery se obvykle liší biologickou aktivitou (proč asi???)

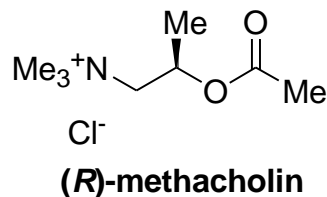
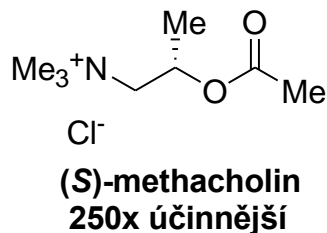
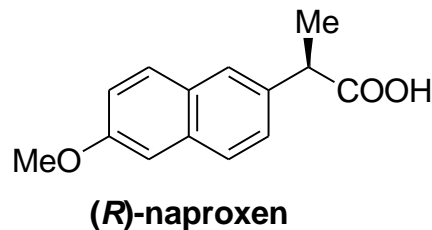
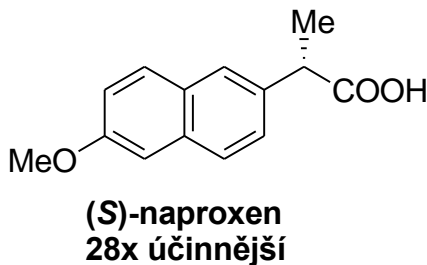
Eutomer - stereoisomer s vyšší biologickou aktivitou

Distomer („isomerní balast“) - stereoisomer s nižší biologickou aktivitou

Eudismický poměr – poměr biologické aktivity eutomeru a distomeru

Příklady:

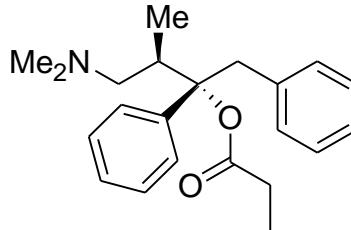
a) rozdílná míra účinku

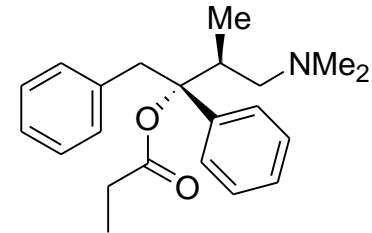
3. Metody vývoje nových léčiv (7)

Vliv prostorového uspořádání funkčních skupin v molekule na biologickou aktivitu (příklady)

3. Vliv konfigurace – chiralita b) rozdílná kvalita účinku

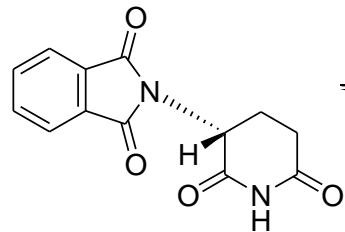
dextropropoxyfen (analgetikum)

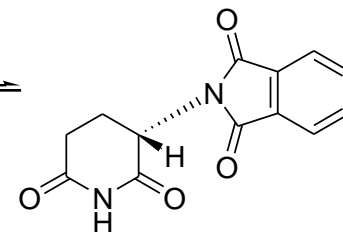
levopropoxyfen (antitusikum)

!!!!

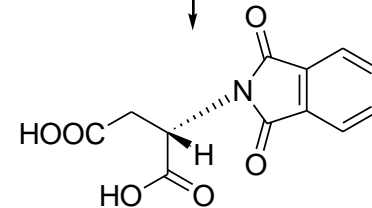
**Možnost změny konfigurace
v důsledku enolizace**

(R)-thalidomid (hypnotikum)

(S)-thalidomid

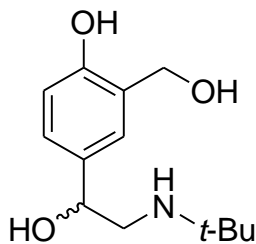
(S)-N-ftalylasparagová kyselina (teratogen)

3. Metody vývoje nových léčiv (8)

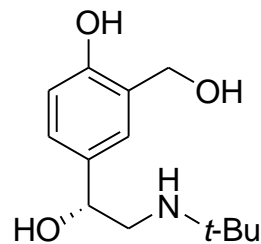
Současné trendy ve vývoji chirálních léčiv:

1. Je-li nové léčivo uváděné na trh chirální, registrační autority budou požadovat, aby byl registrován stereoisomer s lepším terapeutickým efektem.
2. U již dříve zaregistrovaných racemátů chirálních léčiv budou postupně uváděny na trh enantiomery s lepším terapeutickým efektem (tzv. *chiral switch* nebo *racemate-to-single-enantiomer-switch*).

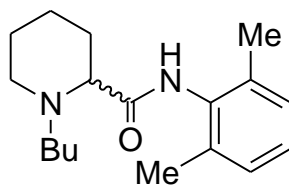
Příklady:

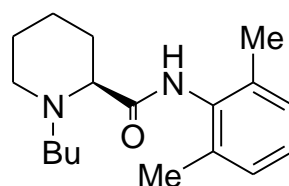
salbutamol

(R)-salbutamol
levarbuterol

bupivakain

(S)-bupivakain

3. Metody vývoje nových léčiv (9)

Lipinského pravidlo pěti:

Podle C. A. Lipinského lze při perorálním podání očekávat přiměřenou biodostupnost pouze u látek, které splňují současně následující kritéria:

- **$\log P$ musí mít hodnotu nižší než 5,**
- **molární hmotnost musí být nižší než 500 g mol⁻¹,**
- **látko musí mít méně než 5 donorů vodíkové vazby (např. skupiny NH, NH₂, OH),**
- **látko musí mít méně než 10 akceptorů vodíkové vazby (např. atomy N, O).**

Pravidlo je pouze orientační; znamená, že látka, která nesplňuje uvedená kritéria, nebude s vysokou pravděpodobností vykazovat biologickou aktivitu. Naopak, i když nějaká látka uvedená kritéria splňuje, neznamená to automaticky, že bude biologicky aktivní.

Lipinského pravidlo tak pomáhá „vymezit mantinely“ při optimalizaci struktury nalezeného farmakoforu.

3. Metody vývoje nových léčiv (10)

Kvantitativní vztahy mezi strukturou a biologickou aktivitou (Quantitative Structure-Activity Relationships – QSAR)

Historie:

Obečná formulace vztahu mezi strukturou a biologickou aktivitou látky

$$\Phi = f(X)$$

Φ	biologická aktivita
X	parametry struktury účinné látky

Crum Brown, Frazer T.: *Trans. Roy. Soc. Edinburgh* 25, 151 (1868-9).

Účinnost inhalačních anestetik

$$\log (1 / C) = 0,94 \log P_{ol} + 0,87$$

C	koncentrace potřebná k vyvolání požadované míry anestet. účinku
P_{ol}	rozdělovací koeficient anestetika v soustavě olej – voda

Overton E.: *Z. Phys. Chem.* 22, 189 (1897)

3. Metody vývoje nových léčiv (11)

Kvantitativní vztahy mezi strukturou a biologickou aktivitou (QSAR)

První použitelné QSAR zhruba od poloviny 60. let 20. stol.

C. Hansch

Odvodil celou řadu modelů popisujících vztah struktury a biologické aktivity platné pro **série strukturně podobných látek**.

Výchozí předpoklady (zjednodušeně):

- biologická aktivita látky závisí na jejím transportu k místu účinku (*site of action*) a na schopnosti látky vázat se k tomuto místu
- transport látky k místu účinku závisí na její lipofilitě (→ vlivy farmakokinetické)
- schopnost látky vázat se k místu účinku ovlivňují především elektronové a sterické vlastnosti

Typický příklad:

$$\log (1 / C) = k_1 \pi + k_2 \pi^2 + k_3 \sigma + k_4 E_S + k_5$$

σ Hammettova substituentová konstanta (v případě studia vlivu substituce jádra u aromatických sloučenin)

π substituentový parametr lipofility; $\pi_X = \frac{\log (P_X / P_H)}{P_X}$ rozdělovací koeficient látky se subst. X v soust. 1-oktanol - voda
 P_H rozdělovací koeficient nesubst. látky v soust. 1-oktanol – voda

E_S sterická konstanta

3. Metody vývoje nových léčiv (12)

Kvantitativní vztahy mezi strukturou a biologickou aktivitou (QSAR)

Jak to funguje?

1. V sérii strukturně příbuzných látek se pro všechny z nich stanoví biologická aktivita.
2. Do matematického modelu se dosadí příslušné známé hodnoty charakteristik jednotlivých členů série (σ , π , E_s).
3. Proveďte se regresní analýza; jejím výsledkem jsou konstanty k_1 až k_5 modelu.
4. U takto získané regresní rovnice (matematického modelu vztahu mezi strukturou a biologickou aktivitou) lze hledat extrémy, tj. optimální hodnoty proměnných (σ , π , E_s) pro nové (účinnější) biologicky aktivní látky.
Pravděpodobnost, že u nově navržených látek bude jejich skutečná biologická aktivita odpovídat predikované, závisí na kvalitě modelu.

Modely lze různě modifikovat, např.

- použitím Taftových konstant pro popis strukturních obměn v alifatické části molekuly
- použití tzv. indikátorové proměnné I (logická proměnná vyznačující přítomnost či absenci) nějakého strukturního fenoménu v molekule ($I = 1$, fenomén existuje, $I = 0$, fenomén neexistuje)

3. Metody vývoje nových léčiv (13)

Kvantitativní vztahy mezi strukturou a biologickou aktivitou (QSAR)

S. M. Free a J. W. Wilson

Předpokládali, že biologickou aktivitu jakékoliv látky odvozené substitucí od základní matečné struktury lze vypočítat zahrnutím příspěvků biologické aktivity jednotlivých substituentů. Tyto substituentové příspěvky považovali za konstantní a aditivní.

$$\log (1 / C) = \sum a_j X_{ij} + \mu$$

a_j příspěvek strukturního fragmentu X vázaného v poloze j v molekule i

μ konstanta charakterizující základní strukturu; bývá to průměrná biologická aktivita ve studovaném souboru látek.

X_{ij} indikátorová proměnná; její hodnota (1 resp. 0) značí přítomnost resp. absenci tohoto strukturního fragmentu.

!!!!

Ani jednou z uvedených metod (Hansch, Free a Wilson) **NELZE** navrhnout **nový farmakofor**. Uvedené metody slouží pouze k nalezení vztahů mezi strukturou a biologickou aktivitou v sérii příbuzných látek.

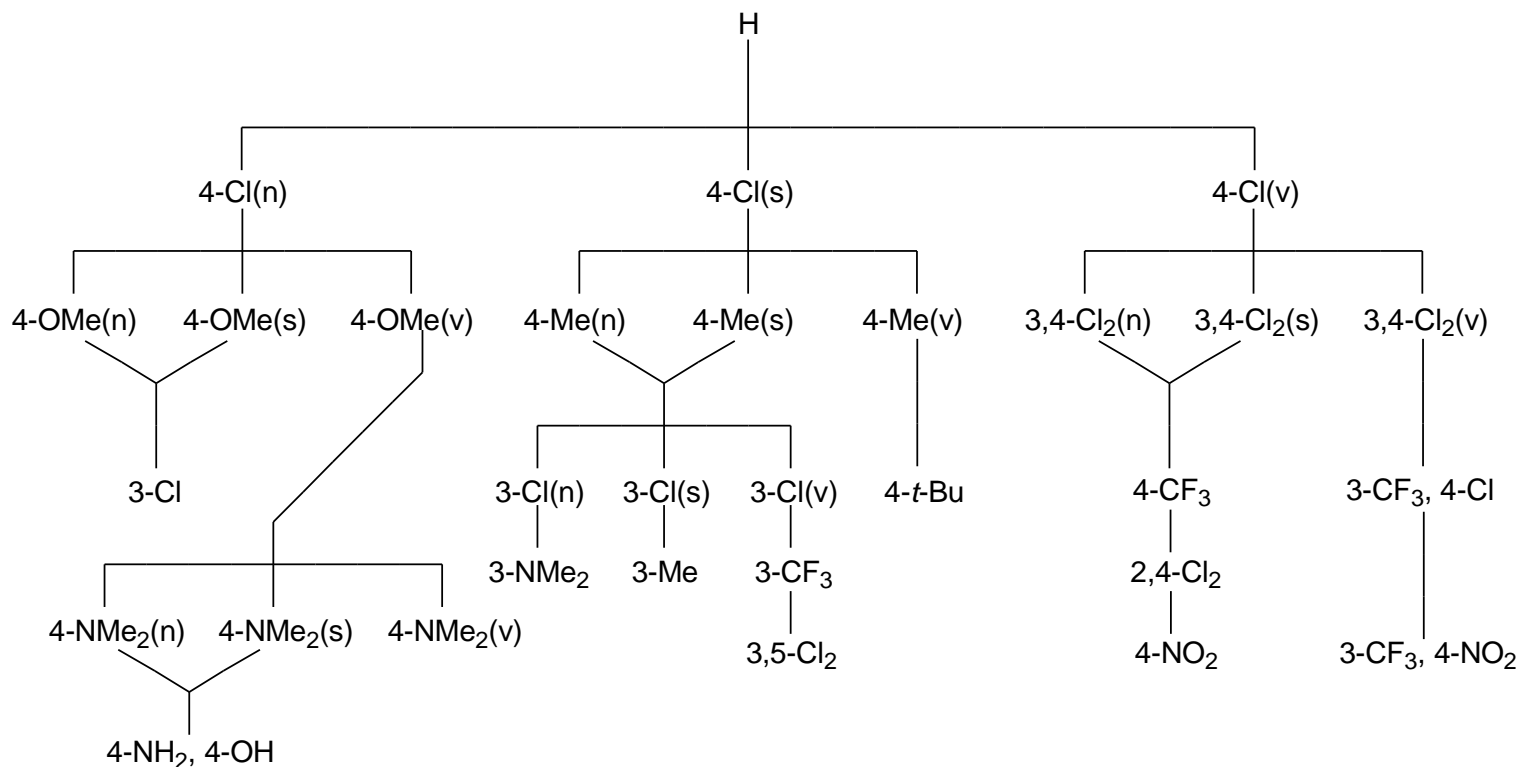
I to je však cenné – lze racionalizovat vyhledávání nejúčinnějších látek daného strukturního typu.

3. Metody vývoje nových léčiv (14)

Toplissovo operační schéma (Toplissův strom)

- Algoritmizovaná rozhodovací pravidla odvozená na základě Hanschových předpokladů.
- Nevyžadují vytvoření matematického modelu vztahu mezi strukturou a biologickou aktivitou.
- Při jejich aplikaci lze rychle nalézt nejúčinnější derivát v sérii strukturně podobných látek.

Příklad (pro derivatizaci aromatického jádra):

(v) znamená vyšší, (s) stejnou a (n) nižší biologickou účinnost ve srovnání s původní látkou

3. Metody vývoje nových léčiv (15)

„Klasické“ QSAR metody (Hansch, Free a Wilson)

Vliv sterických, hydrofobních a elektrostatických interakcí mezi látkou a receptorem na biologickou odezvu formou „černé skříňky“.

Nemohou tedy postihnout vliv vzájemného prostorového uspořádání těch fragmentů látky, které jsou odpovědné za uvedené typy interakcí.

CADD   **Computer-Assisted Drug Design**

CAMD   **Computer-Assisted Molecular Design** (synonymum)

- Počátky těchto metod zhruba v 80. letech 20. století (rozvoj výpočetní techniky).
- Metody CADD (CAMD) dovolují studovat interakce (prostorové) mezi receptorem a potenciálním léčivem

Princip: **komplementarita struktur receptoru a aktivní látky**

3. Metody vývoje nových léčiv (16)

CADD - CAMD

Molecular docking

Je-li známá struktura receptoru (nebývá pravidlem), lze pomocí vhodných výpočetních programů zjistit, zda a jak je navržená látka schopná vázat se k danému receptoru (docking).

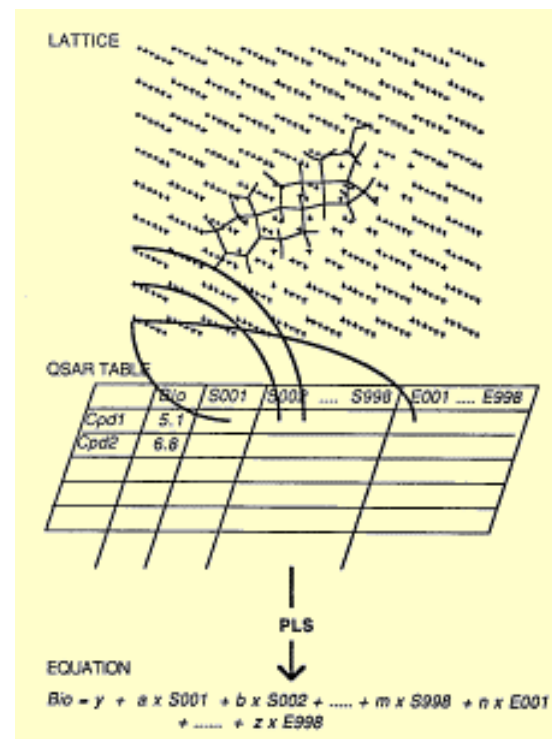
Vícedimenzionální QSAR

Není-li známá struktura receptoru (ve většině případů), hledá se korelace mezi biologickou aktivitou látek a jejich prostorovými charakteristikami - **vícedimenzionální QSAR metody**.

3D QSAR

Comparative molecular field analysis (CoMFA)

- Charakterizaci 3D vlastností sloučenin:
  - silová pole** (*force fields*) popisující silové interakce molekuly s okolím:
  - prostorová pole (*structure fields*)
  - elektrostatická pole (*electrostatic fields*)
  - pole popisující hydrofobní interakce (*hydrophobic fields*).
- Molekula se umístí do 3D sítě (3D-grid).
- Pomocí referenčního atomu (probe) se studují hodnoty polí interakce v jednotlivých bodech sítě.
- Proveďte se korelační analýza.

3. Metody vývoje nových léčiv (17)

3D QSAR

Comparative Molecular Similarity Index Analysis (CoMSIA)

Na rozdíl od **CoMFA** používá k modelování interakcí molekuly s okolím gaussianovské aproximace.

Umožňuje zahrnout do modelu H – vazby.

Stejně jako **CoMFA** pracuje s „rigidní molekulou v rigidním receptoru“.

4D QSAR

Umožňuje zahrnout do výpočtu jak konformační flexibilitu molekuly, tak její volnou orientaci v 3D systému („čtvrtý rozměr“).

5D QSAR a 6D-QSAR

5D QSAR uvažuje navíc flexibilitu receptoru a **6D QSAR** přidává solvataci.

!!!!

- K reálnému prostoru se pochopitelně vztahují pouze tři rozměry (3D). Každý další „rozměr“ znamená jen další sérii stupňů volnosti při řešení vzájemných interakcí ligandu (potenciální biologicky aktivní látky) s receptorem.
- I ve vícerozměrných QSAR metodách se pracuje se soubory strukturně příbuzných sloučenin. Nelze tedy s jejich pomocí navrhnout nový farmakofoor.

3. Metody vývoje nových léčiv (18)

!!!!!! Pozor !!!!!

Uvedené metody předpokládají mnohá zjednodušení, např.:

- za biologickou aktivitu je odpovědné podávané léčivo, nikoliv jeho metabolit,
- bioaktivní je optimalizovaná konformace,
- biologická aktivita závisí především na enthalpii interakce; entropický člen v ΔG je stejný pro všechny sloučeniny zahrnuté do analýzy,
- kinetické (farmakokinetické) aspekty nejsou uvažovány.

3. Metody vývoje nových léčiv (19)

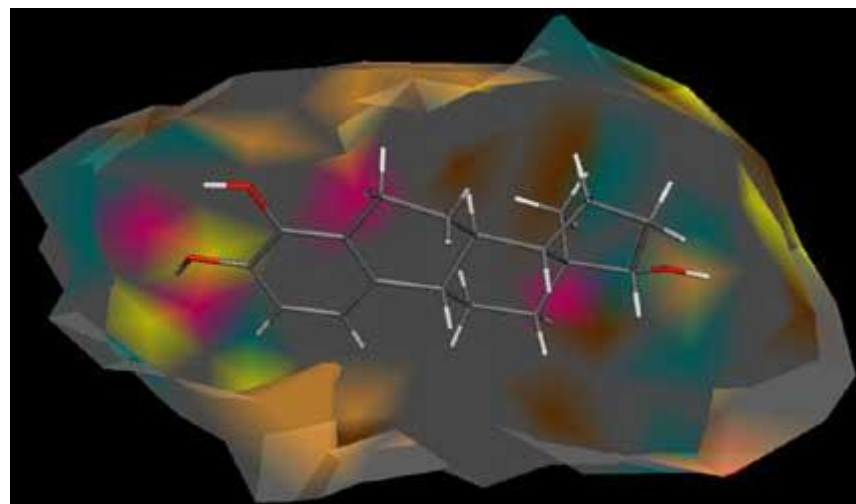
Postup při vytváření vícedimenzionálního QSAR modelu:

- vybere se série látek interagujících požadovaným způsobem se studovaným receptorem, (*training set*),
- metodami MM se pro každý ligand z této série zjistí jeho „prostorové nároky“ (*conformational space*),
- zpracování metodami statistické analýzy dat; výsledek:
kvaziatomický model receptoru (*quasi-atomic receptor surrogate*) popisující vazebná místa (*receptor binding pocket*),
matematický model popisující vztah mezi strukturou a biologickou aktivitou v dané sérii látek
- validace modelu pomocí testovacího souboru sloučenin (*test set*); v tomto souboru jsou pochopitelně látky, které nebyly použity pro vytvoření modelu.

Příklad výsledku:

Model receptoru pro 4-hydroxyestradiol
vytvořený pomocí 6D QSAR

(Biopharmaceutical Laboratory 3R, Basel,
Switzerland)

3. Metody vývoje nových léčiv (20)

Chemické knihovny

Velké soubory nových sloučenin, mezi nimiž lze hledat nové potenciální biologicky aktivní látky.

Jak urychlit syntézy?

a) Metoda „čajového sáčku“ (*tea-bag method*)

b) Kombinatoriální chemie

Využívají se techniky umožňující jednou syntetickou operací syntetizovat najednou větší množství sloučenin; obvykle se přitom pracuje s látkami zakotvenými na vhodném pevném nosiči.

Biologická aktivita připravených sloučenin (směsí) zakotvených na nosiči (chemické knihovny) se testuje hromadně (*high-throughput screening*).

Příklad:

Metoda **mix and split** aplikovaná na syntézu knihovny 400 dipeptidů z 20 přírodních aminokyselin.

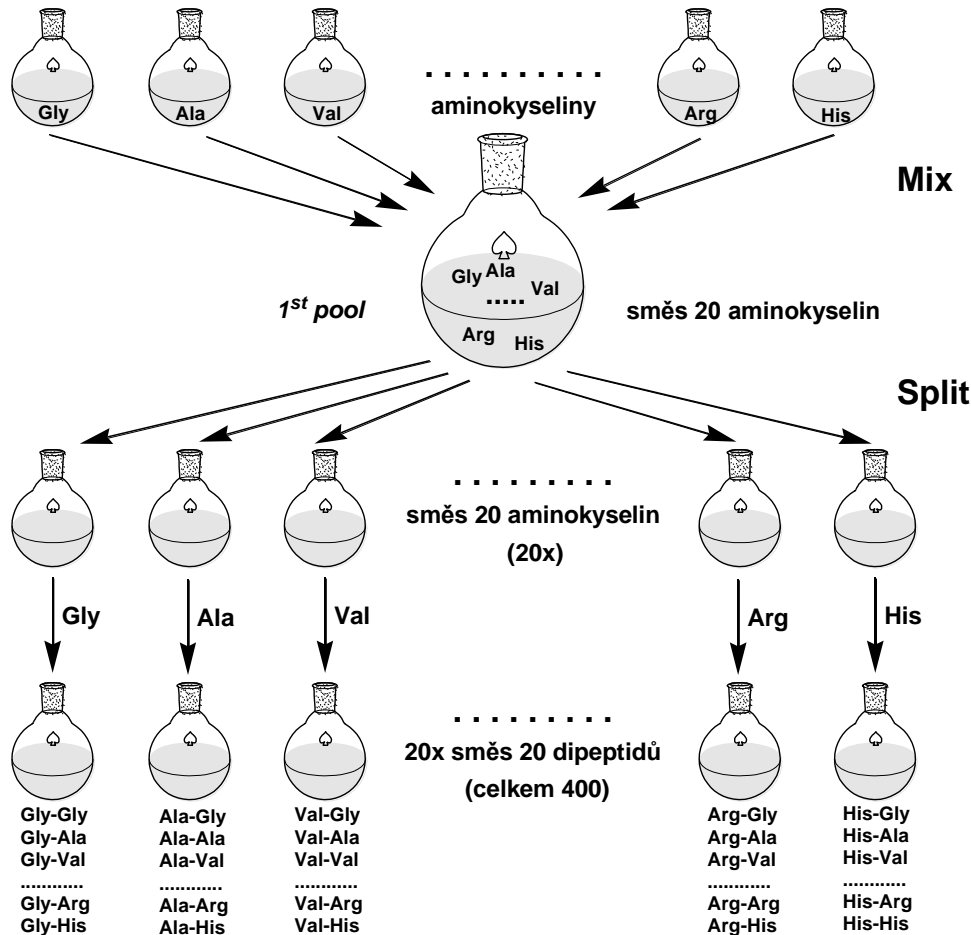
Provedení:

Merrifieldovou technikou syntézy na pevné fázi.

3. Metody vývoje nových léčiv (21)

Kombinatoriální chemie

syntéza knihovny 400 dipeptidů metodou **mix and split**

20 *N*-chráněných AK zakotvených na nosiči

Smíchání v ekvimolárním poměru (**mix**) vznikne tzv. **1st pool**

Rozdělení do 20 baněk (**split**); každá obsahuje ekvimolární směs 20 AK na pevném nosiči

Obsah každé baňky se zkondenzuje obvyklým způsobem s **jednou** AK (deproteckce, kondenzace, deproteckce).

Každá baňka nyní obsahuje 20 dipeptidů.

20-násobným provedením syntézy bylo získáno celkem 400 sloučenin.

Tyto látky lze podrobit hromadnému screeningu.

3. Metody vývoje nových léčiv (22)

Jak dnes může vzniknout zcela nové léčivo?

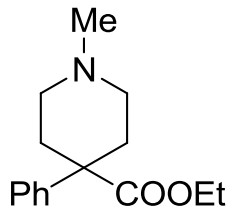
1. Identifikace cíle (*target identification*)

- Formuluje se cíl výzkumu - např. látka bránící transportu cholesterolu přes střevní stěnu inhibicí příslušného transportního proteinu (CEPT-inhibitor).
- Syntéza chemických knihoven + *high throughput screening* → **hity**

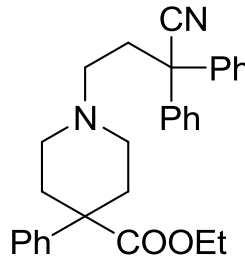
2. *Hit-to-lead chemistry*

S využitím QSAR (klasické i vícedimenzionální) a metody strukturních variací se „opracovává“ struktura hitů tak, aby se získaly látky nejen s požadovanými farmakodynamickými vlastnostmi (např. CEPT –inhibitor), ale i s vhodnými farmakokinetickými vlastnostmi. Takto se získají potenciální léčiva (***drug candidates***).

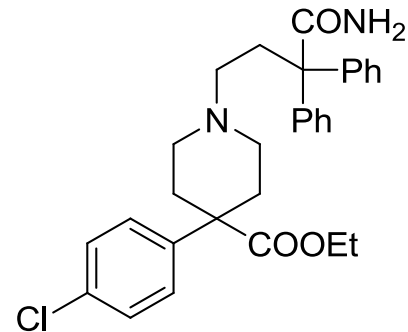
Kromě uvedeného sofistikovaného přístupu se však uplatňují i přístupy mnohem jednodušší, např. **SOSA** (Selective Optimization of Side Effects)

pethidin
opioidní analgetikum

difenoxylat
antidiarrhoikum

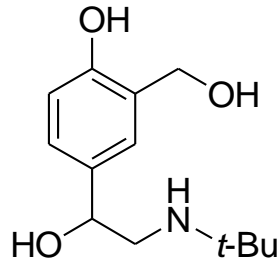
loperamid (IMMODIUM)
antidiarrhoikum

3. Metody vývoje nových léčiv (23)

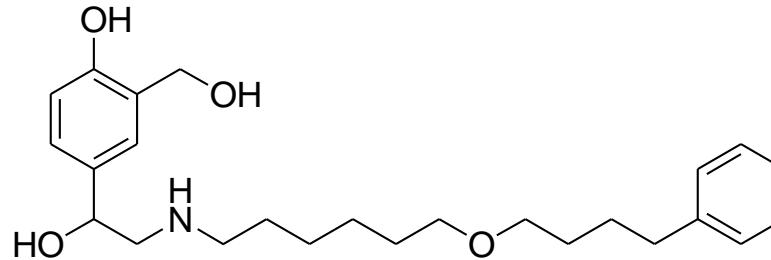
Modifikace farmakokinetických vlastností léčiv

a) Modifikace lipofility léčiv

např.:

salbutamol

salmeterol

Obě látky (β_2 -adrenergika) mají stejný farmakofoor a uvolňují hladké svalstvo ovládající dýchací cesty.

Salbutamol účinkuje okamžitě po podání (např. při akutních astmatických záchvatech)

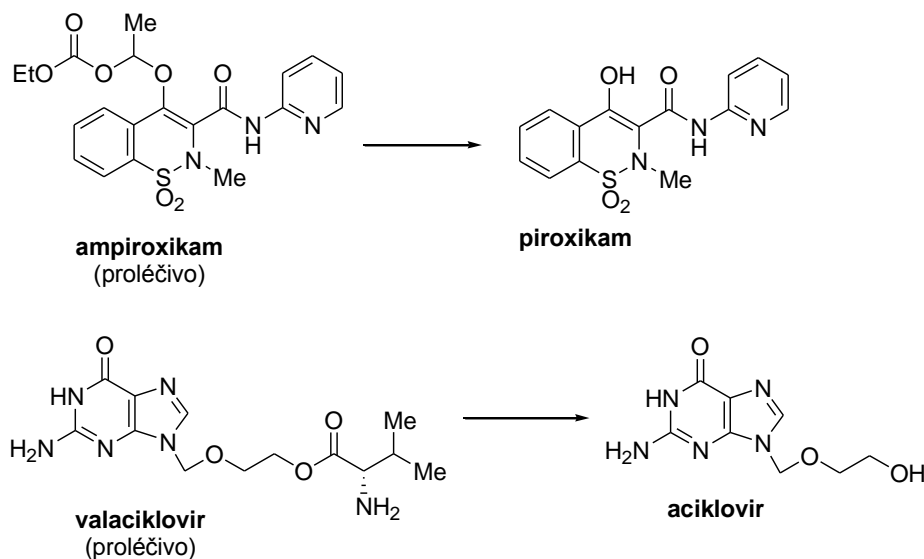
Salmeterol (depot v lipofilních tkáních) se používá jako prevence proti tzv. perzistentnímu nočnímu astmatu.

3. Metody vývoje nových léčiv (24)

Modifikace farmakokinetických vlastností léčiv

b) Proléčiva

Proléčivo vzniká nejčastěji navázáním původní účinné látky na vhodný transportní nosič, např.:

3. Metody vývoje nových léčiv (25)

Modifikace farmakokinetických vlastností léčiv

c) Kovalentní navázání léčiv na polymery rozpustné ve vodě

výhodné např. u cytostatik; využití efektu **EPR** (Enhanced Permeation and Retention) v nádorové tkáni.

d) Cílený transport léčiv

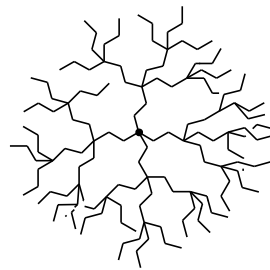
Využití interakcí antigen – protilátka.

Výhody: potlačení možnosti systémové intoxikace (významné zejména u cytostatik).
Zatím pouze ve stádiu výzkumu.

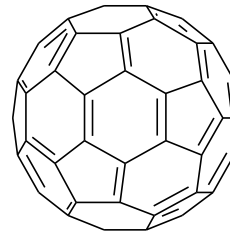
e) Supramolekulární systémy a nanosystémy

Transport léčiv pomocí **liposomů** a **vesiklů**.

Využití **dendrimerů** a **fullerenů** Využití **dendrimerů** a **fullerenů** (zatím pouze ve stadiu výzkumu).

dendrimer

fulleren